

اصول فقه ۳ (حلقه ثانی)

سطح ۲

درس ۲

استاد: حجت الاسلام والمسلمین علم الهدی
آموزشیار: آقای مصطفی ده‌باشی

مقدمه

نحوه اثبات صدور دلیل از سوی شارع مقدس از دو راه وجدانی و تعبدی امکان پذیر است که در درس گذشته تبیین گردید. ابزار و وسایل دو راه مذکور، نسبت به معاصرین و غیرمعاصرین معصوم (ع) مشخص گردید و گفته شد که برای غیرمعاصرین معصوم (ع) سه راه عمده وجود دارد. در این درس، برخی از مباحث مربوط به راه اول (خبر متواتر) با مبانی منحصر به فرد شهید صدر (ره) مطرح می شود.

تواتر در لغت به معنای یکی پس از دیگری است. در قرآن آمده است: «ثم ارسلنا تتری» ما رسولان را یکی پس از دیگری فرستادیم. (مؤمنون/۱۴). در اصطلاح به خبر عده ای گویند که تبانی و توافق آنان بر کذب محال بوده و از قول آنان علم حاصل شود.

اصولیون برای خبر متواتر، تعاریف متعددی بیان کرده اند، اما شهید صدر (ره) بر طبق نظریه «حساب احتمالات» به این موضوع پرداخته و پایه های این نظریه را در کتاب «الأسس المنطقية للاستقراء» به صورت مفصل تبیین نموده است که برای درک بهتر مطالب این درس، می توان به این کتاب، مراجعه نمود. از همین جا می توان نتیجه گرفت که در مباحث استدلالی، علم منطق نیز دارای جایگاه مهمی است؛ چون نظریه حساب احتمالات، یک بحث منطقی صرف است.

از اهداف آموزشی مهم این درس، تبیین زوال علمی یا واقعی احتمال کذب خبر از راه حساب احتمالات است؛ لذا آشنایی کافی با عملیات ضرب کسری، می تواند در فهم بهتر مطالب کارگشا باشد.

متن درس

[وسائل الإثبات الوجداني للدليل الشرعي - بالنسبة الى غيرالمعاصرين للشارع - هي الطرق التي توجب العلم بصدور الدليل من الشارع، و لايمكن حصر هذه الطرق و لكن يمكن ابراز ثلاث طرق رئيسية ...]
الخبر المتواتر:

كل خبر حسي يحتمل في شأنه - بما هو خبر - الموافقة للواقع و المخالفة له، و احتمال المخالفة يقوم على اساس احتمال الخطأ في المخبر، او احتمال تعمد الكذب لمصلحة معينة له تدعوه الى اخفاء الحقيقة، فاذا تعدد الاخبار عن محور واحد، تضاعف احتمال المخالفة للواقع، لان احتمال الخطأ أو تعمد الكذب في كل مخبر بصورة مستقلة إذا كان موجوداً بدرجة ما، فاحتمال الخطأ او تعمد الكذب في مخبرين عن واقعة واحدة معاً اقل درجة، لان درجة احتمال ذلك ناتج ضرب قيمة احتمال الكذب في احد المخبرين بقيمة احتماله في المخبر الآخر، و كلما ضربنا قيمة احتمال بقيمة احتمال آخر، تضاعف الاحتمال، لأن قيمة الاحتمال تمثل دائماً كسراً محدداً من رقم اليقين. فاذا رمزنا الى رقم اليقين بواحد، فقيمة الاحتمال هي $\frac{1}{2}$ أو $\frac{1}{3}$ أو أى كسر آخر من هذا القبيل، و كلما ضربنا كسراً بكسر آخر خرجنا بكسر أشد ضآلة كما هو واضح. و في حالة وجود مخبرين كثيرين لابد من تكرار الضرب بعدد اخبارت المخبرين لكي نصل الى قيمة احتمال كذبهم جميعاً، و يصبح هذا الاحتمال ضئيلاً جداً، و يزداد ضآلة كلما ازداد المخبرون حتى يزول عملياً، بل واقعياً لضآلته، و عدم امكان احتفاظ الذهن البشري بالاحتمالات الضئيلة جداً. و يسمى حينئذ ذلك العدد من الاخبارات التي يزول معها هذا الاحتمال عملياً او واقعياً بالتواتر، و يسمى الخبر بالخبر المتواتر.

و لا توجد هناك درجة معينة للعدد الذي يحصل به ذلك. لان هذا يتأثر الى جانب الكم بنوعية المخبرين، و مدى وثاقتهم و نباهتهم و سائر العوامل الدخيلة في تكوين الاحتمال.

و بهذا يظهر ان الاحراز في الخبر المتواتر يقوم على اساس حساب الاحتمالات.

خبر متواتر

گفته شد که یکی از راه‌های اثبات وجدانی صدور دلیل از شارع برای غیرمعاصرین معصوم (ع)، خبر متواتر است. درباره هر خبر حسی - فارغ از این که مفاد آن دارای ویژگی خاص باشد یا نباشد - احتمال مطابقت و مخالفت با واقع وجود دارد. احتمال مخالفت با واقع، ناشی از دو احتمال است: الف) مخبر، عمداً دروغ گفته باشد. ب) مخبر، دچار خطا شده باشد. هر چه تعداد خبرها بیشتر باشد، احتمال کذب (مخالفت با واقع) در آن‌ها کاهش پیدا می‌کند. مثلاً اگر یک خبر، وجود داشته باشد، احتمال مخالفت آن با واقع ۵۰٪ است. اگر خبر دوم هم وجود داشت، احتمال مخالفت کمتر می‌شود؛ مخصوصاً اگر خبرها دارای محور و موضوع واحدی باشند؛ زیرا بر اساس حساب احتمالات، هر چه تعداد اخبار افزایش پیدا کند، احتمال کذب مجموع آن‌ها کاهش می‌یابد.

تطبيق

الخبر المتواتر: كل خبر حسی^۱ یحتمل فی شأنه^۲ بما هو خبر^۳ الموافقة للواقع و المخالفة له^۴ و احتمال المخالفة یقوم علی أساس احتمال الخطأ فی المخبر أو احتمال تعمد الكذب لمصلحة معینه تدعوه الى اخفاء الحقيقة. خبر متواتر، عبارت است از هر خبر حسی که درباره آن، احتمال موافقت و مخالفت با واقع وجود دارد و احتمال مخالفت با واقع یا برخاسته از خطای مخبر است و یا دروغ عمدی از جانب مخبر که یک مصلحت معین، او را به پنهان کردن حقیقت وادار نموده است.

فإذا تعدد الإخبار عن محور واحد تضاعف^۵ احتمال المخالفة للواقع

اگر اخبار متعدد، دارای محور و موضوع واحدی باشند، احتمال مخالفت با واقع کاهش پیدا می‌کند؛ لان احتمال الخطأ أو تعمد الكذب فی كل مخبر بصورة مستقلة اذا كان^۶ موجوداً بدرجة^۷ ما فاحتمال الخطأ أو تعمد الكذب فی مخبرین عن واقعة واحدة معاً^۸ أقل درجة.

چون اگر احتمال خطا یا دروغ گفتن عمدی درباره هر مخبری تا حدودی وجود داشته باشد، احتمال خطا یا دروغ گفتن عمدی درباره دو مخبر از یک واقعه کمتر می‌شود.

Sco۱:۱۳:۴۴

^۱. با این قید، فتوای فقیه که بر اساس حدس و اجتهاد است، خارج می‌شود.

^۲. مرجع ضمیر: خبر حسی.

^۳. یعنی: با صرف نظر از مفاد خبر و شخصیت مخبر.

^۴. البته اگر مفاد خبر، محال بود، احتمال موافقت وجود ندارد و اگر مخبر، معصوم باشد، احتمال مخالفت وجود ندارد.

^۵. جواب اذا؛ تضاعف أي: صغر و قلّ حجمه، یعنی: کاهش یافت.

^۶. اسم کان: احتمال.

^۷. یعنی: هر دو مخبر.

^۸. خبر «احتمال».

موافقت خبر با واقع از راه حساب احتمالات

گذشت که هرچه تعداد خبرها بیشتر باشند، احتمال مخالفت آنها با واقع کاهش پیدا می‌کند. در صورتی که به موافقت مفاد یک خبر با واقع، علم پیدا کنیم، نقطه مقابل آن که احتمال کذب همه خبرها و مخالفت آنها با واقع است کمتر می‌شود. هر چه تعداد این خبرها بیشتر شود، احتمال کذب همه خبرها به سوی صفر می‌رود و از این راه مجتهد می‌تواند به صدور دلیل از سوی شارع، علم وجدانی پیدا کند.

مثال: فرض کنیم اگر یک خبر از سوختن زید وجود داشته باشد، احتمال کذب آن، یک دوم است. اگر خبر دوم هم وجود داشته باشد، احتمال کذب به یک چهارم می‌رسد و با وجود خبر سوم، احتمال کذب، یک هشتم می‌شود. بر اساس حساب احتمالات، احتمال کذب اخبار در هم ضرب می‌شود تا احتمال کذب همه آنها با هم سنجیده شود.

مرتبه اول: $\frac{1}{2}$

مرتبه دوم: $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$ $\frac{1}{4} < \frac{1}{2}$

مرتبه سوم: $\frac{1}{4} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{8}$ $\frac{1}{8} < \frac{1}{4}$

مرتبه چهارم: $\frac{1}{8} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{16}$ $\frac{1}{16} < \frac{1}{8}$

تطبيق

لأن^۱ درجة احتمال ذلك^۲ ناتج ضرب^۳ قيمة احتمال الكذب^۴ في احد المخبرين بقيمة احتمال^۵ في المخبر الآخر و كلما ضربنا قيمة احتمال بقيمة احتمال آخر تضاعل الإحتمال.

اگر دو مخبر از یک واقعه خبر داده باشند احتمال خطا یا دروغ گفتن عمدی کمتر می‌شود؛ چون مقدار احتمال خطا یا دروغ گفتن عمدی، ناشی از ضرب مقدار احتمال کذب یکی از مخبرین در مقدار احتمال کذب در مخبر دیگر است و هرچه تعداد بیشتری از احتمالات را در یکدیگر ضرب کنیم، احتمال خطا یا تعمد در کذب کمتر می‌شود.

۱. تعلیل برای: «فاحتمال الخطأ أو تعمد الكذب في مخبرين عن واقعة واحدة معاً أقل درجة».

۲. مشارالیه: احتمال الخطأ أو تعمد الكذب.

۳. دلیل اینکه چرا شهید صدر(ره) از بین عملیات ریاضی فقط ضرب را به کار برده است، در کتاب «الأنس المنطقیة للإستقراء» به صورت مفصل آمده است. هم چنین در حلقه ثالثه، با تفصیل بیشتری حساب احتمالات توضیح داده شده است.

۴. اعم از کذب عمدی یا سهوی که خطا نامیده می‌شود.

۵. مرجع ضمیر: الكذب.

لأنَّ قيمة الاحتمال تمثل دائماً كسراً محدّداً من رقم اليقين فإذا رمزنا الى رقم اليقين بواحد^١ فقيمة الاحتمال هي $\frac{1}{4}$ أو $\frac{1}{3}$ أو أيّ كسر آخر من هذا القبيل.

زیرا مقدار احتمال که از راه خبر حاصل می‌شود، همیشه بیانگر کسر معینی از رقم یقین است. بنابراین اگر به یقین، با رقم یک اشاره کنیم، مقدار احتمال کذب، یک دوم یا یک سوم یا هر کسر دیگری مثل این‌ها خواهد بود. و كلما ضربنا كسراً بكسر آخر خرجنا بكسر أشد ضالّة كما هو واضح. و هرچه یک کسر را (که بیانگر مقدار احتمال خطا یا کذب است) در کسر دیگر ضرب کنیم، کسری حاصل می‌شود که (با توجه به آن، مقدار احتمال)، بیشتر کاهش پیدا می‌کند.

Sc02:28:33

زوال عملی یا واقعی احتمال کذب

گفته شد که احتمال کذب مخبرین، در صورت ضرب احتمال کذب هر خبر در دیگری کاهش پیدا می‌کند. اگر تعداد مخبرین، زیاد باشد، تعداد بیشتری از کسرهایی که نشانگر احتمال کذب است باید در هم ضرب شوند. مثلاً اگر مخبرین، ده نفر باشند، کسرها باید ده مرتبه در هم ضرب شوند تا مقدار کذب همه آن‌ها مشخص شود. در این صورت، احتمال کذب مخبرین، عملاً از ذهن انسان زائل می‌شود، بلکه بالاتر از آن، اگر این احتمال آن‌قدر ناچیز شود که ذهن انسان قادر به حفظ آن مقدار نباشد، به صورت واقعی، احتمال کذب از بین می‌رود.

تطبيق

و في حالة وجود مخبرين كثيرين لابد من تكرار الضرب بعدد إخبارات المخبرين لكي نصل الى قيمة احتمال كذبهم جميعاً

در صورتی که تعداد مخبرین افزایش پیدا کند، باید به تعداد خبرهای مخبرین، عملیات ضرب را انجام دهیم تا به مقدار احتمال کذب همه مخبرین برسیم.

و يصبح هذا الاحتمال ضئيلاً جداً و يزداد^٢ ضالّة كلما ازداد المخبرون حتى يزول عملياً بل واقعياً لضالته^٣ و^٤ عدم^٥ امکان احتفاظ الذهن البشري بالاحتمالات الضئيلة جداً.

و احتمال کذب همه مخبرین خیلی کم می‌شود و هرچه تعداد مخبرین زیاد شود، این احتمال افزایش می‌یابد تا این که در مقام عمل، به آن اعتنا نمی‌شود؛ بلکه به صورت واقعی از بین می‌رود و ذهن انسان نمی‌تواند احتمالات ناچیز را در خود حفظ کند.

Sc03:35:31

^١. یعنی: عدد یک.

^٢. فاعل: احتمال کذب.

^٣. مرجع ضمیر: احتمال کذب؛ تعلیل برای «زوال عملی».

^٤. عطف بر ضالته.

^٥. تعلیل، برای زوال واقعی احتمال است نه زوال عملی.

تعریف خبر متواتر و نحوه حصول آن

دانستیم که هرچه بر تعداد اخبار افزوده شود، احتمال کذب همه آن‌ها با هم کاهش پیدا می‌کند. تعداد این اخبار که توسط آن، احتمال کذب همه خبرها با هم بسیار ناچیز می‌شود؛ به گونه‌ای که ذهن بشر عملاً یا واقعاً قدرت بر حفظ آن نخواهد داشت را تواتر می‌گویند و خبر را خبر متواتر می‌نامند.

تعداد اخبار برای حصول تواتر، مشخص نیست، بلکه حصول تواتر به دو عامل بستگی دارد: الف) عامل کمی: تعداد مخبرین. ب) عامل کیفی: شخصیت مخبرین و درجه وثاقت و انضباط آن‌ها در بیان اخبار.

تطبيق

و یسمى حينئذ^۱ ذلك العدد من الاخبارات التي يزول معها هذا الاحتمال عملياً^۲ أو واقعياً بالتواتر^۳ و يسمى الخبر بالخبر المتواتر.

وقتی که احتمال کذب، ناچیز شد، تعداد خبرهایی که با آن‌ها احتمال کذب در مقام عمل یا در واقع زائل می‌شود را تواتر و خبر را خبر متواتر گویند.

و لا توجد هناك درجة معينة للعدد الذي يحصل به^۴ ذلك^۵، لان هذا^۶ يتأثر الى جانب الكم بنوعيه المخبرين و مدى وثاقتهم و نباهتهم و سائر العوامل الداخليه في تكوين الاحتمال.

برای عددی که با آن، تواتر حاصل می‌شود، مقدار معینی وجود ندارد؛ چون در کنار عامل کمی، نوع مخبرین و میزان وثاقت آنان و هوشیاری آنان و نیز سایر عوامل داخلی تشکیل دهنده احتمال، مؤثر می‌باشند.

و بهذا^۷ يظهر أن الاحراز^۸ في الخبر المتواتر يقوم على اساس حساب الاحتمالات.

و به وسیله ضرب احتمال کذب هر خبر در احتمال کذب دیگری، مشخص می‌شود که احراز صدور در خبر متواتر بر اساس حساب احتمالات است.

Sco۴:۵۰:۵۵

۱. یعنی: هنگامی که احتمال کذب، بسیار ناچیز شود.

۲. متعلق: یسمی.

۳. مرجع ضمیر: العدد.

۴. مشارالیه: تواتر.

۵. مشارالیه: حصول تواتر.

۶. مشارالیه: ضرب احتمال کذب هر خبر در احتمال کذب خبر دیگر.

۷. یعنی: احراز وجدانی.

چکیده

۱. هر خبر حسی، دارای دو احتمال مطابقت یا مخالفت با واقع است.
۲. احتمال مخالفت با واقع در خبر حسی یا ناشی از خطای مخبر است و یا ناشی از تعمد در کذب.
۳. مقدار احتمال کذب هر یک از خبرها در احتمال دیگری ضرب می‌شود که این را حساب احتمالات گویند.
۴. اگر تعداد مخبرین زیاد شود، احتمال کذب، ناچیز می‌شود و عملاً یا واقعاً از بین می‌رود.
۵. تواتر عبارت است از: تعدد اخبار درباره یک واقعه به گونه‌ای که احتمال کذب همه آن‌ها ناچیز شود و ذهن بشر به حفظ آن احتمال ناچیز، قادر نباشد و این گونه خبر را خبر متواتر می‌گویند.
۶. حصول تواتر به دو عامل کمی و کیفی وابسته است.